

Sovietinė vidaus kariuomenė. Jos taktika ir veiklos metodai (1944–1953)

NKVD–MVD–MGB įvairių tipų kariuomenės veikimą Lietuvoje įdėmiau tyrinėti verčia keletas priežasčių. Viena iš jų ši: šeštajame–aštuntajame dešimtmečiais komunistų partijos ir KGB inspiruoti istorikai ir publicistai pradėjo teigti, kad „ginkluotas buržuazines nacionalistines gaujas“ sutriuškino vadinamieji liaudies gynėjai, žmonių vadinti stribais. Tie teiginiai kai kurių žmonių sąmonėje ir išliko. Taigi reikia įrodyti, kas su kuo Lietuvoje 1944–1953 m. kovojo ir koks buvo tų junginių vaidmuo sunaikinant Lietuvos laisvės kovotojus – partizanus. Pagaliau reikėjo perprasti čekistinės kariuomenės veiklos taktiką, veikimo principus, jos ryšius su čekistais operatyvininkais, kad būtų atskleistas dar vienas istorijos puslapis.

Bet prieš pradedant konkrečiai kalbėti apie čekistinę kariuomenę, reikia trumpai apibūdinti Lietuvoje vykusį beprecedentį ginkluotąjį pasipriešinimą sovietinei rusiškai okupacijai.

Dr. K. Girnius išvardijo¹ profesorių J. Brazaičio, V. Vardžio, T. Remeikio pateiktas pagrindines priežastis, dėl kurių, jų manymu, lietuviai masiškai su ginklu rankose priešinosi antrajai sovietinei okupacijai. Pats K. Girnius nurodo keturias svarbiausias pasipriešinimo priežastis: 1) pirmosios bolševikų ir vokiečių okupacijos patirtis; 2) nežabotas sovietinis teroras pirmaisiais pokario metais; 3) Vakarų intervencijos viltis ir 4) patriotizmas.

Nedaug ką prie šių ginkluotąjį pasipriešinimą skatinusių priežasčių galima pridurti. Tačiau lieka ir neaiškumų, iš kurių didžiausias – kodėl lietuviai, kaip kad dau-

gelis kaimyninių ir Vidurio Europos kraštų gyventojų, kurie taip pat nekenė okupantų, nepasirinko pasyvesnio pasipriešinimo būdo, o su ginklu rankose beveik 10 metų kovojo su okupacine kariuomene. Tautos charakteriu, nors jis ir vaidina didelį vaidmenį – ko vertas vien dabartinės Čėčėnijos pavyzdys! – to paaiškinti negalima. Lietuviai buvo ne karingi kalniečiai, o taikūs ramūs žemdirbiai. Vargu ar galima sutikti su tais, kurie teigia, kad pasipriešinimą labiausiai skatino Vakarų stočių pranešimai apie greitą išvadavimą. Pirma, nors tos stotys iš tikrųjų pranašavo greitą išvadavimą, bet kartu ir ragino tausoti jėgas, nesivelti į konfliktus su okupantais. Antra, anot K. Girniaus, jei tiki, kad būsi išvaduotas, tai kuriems galams dar kišti galvą – saugiau ir paprasčiau palaukti, kol viskas be rizikos susitvarkys. Ko gero, klysta ir tie mūsų kultūros žmonės, kurie teigia, kad okupantai patys provokavo pasipriešinimą, norėdami kuo daugiau išžudyti Lietuvos žmonių. Jie tą pasipriešinimą iš tikrųjų skatino, tačiau darė tai nesąmoningai (apie tai toliau). Gal vieno kito čekisto galvoje tokios mintys sukosi ir net buvo praktiškai įgyvendinamos, bet vis dėlto čekistų ir partijos vadovybė sąmoningai norėjo per tam tikrą laiką sutriuškinti mūsų ginkluotąjį pagrindį. Valdiniai buvo mygiami raštais, atleidžiami iš darbo (vien komisaro A. Guzevičiaus atleidimas ką reiškia!), net teisiami už nesugebėjimą sutriuškinti partizanų būrius. Detaliai buvo analizuojama kiekvieno apskrities NKVD–MVD–MGB skyriaus, karinio dalinio veikla, kuri buvo vertinama pagal tai, kiek partizanų nukauta, kiek jų ir jų rėmėjų

suinta, kiek legalizavosi, kiek partizanai nušovė čekistų ir kolaborantų ir t.t.

Pirmaisiais pasipriešinimo metais čekistai jiems besipriešinančius asmenis vadino „vokiškais-lietuviškais nacionalistais“, akcentuodami tai, kad priešinas su vokiečiais kolaboravę žmonės ir kad pasipriešinimą yra suorganizavę vokiečiai. Iš tiesų dar karo metu apie 200 vyrų, parengtų vokiečių žvalgybos mokyklose, buvo permesti į Lietuvą, bet daugelis jų tose mokyklose mokėsi ne tam, kad dirbtų vokiečiams, o kad galėtų grįžti į Lietuvą ir joje kovoti. Tik maža jų dalis, patekę į Lietuvą, dirbo vokiečiams, o dauguma išitraukė į partizanų būrius. Lietuviai nebuvo sudarę SS junginių, kaip kai kuriose kaimyninėse šalyse, o tie, kurie buvo su vokiečiais kolaboravę – pavyzdžiui, vadina mieji žydšaudžiai – pasitraukė kartu su frontu. Partizanų daugumą sudarė kaimo vyrai, kurie su vokiečiais neturėjo nieko bendra. Beje, nereikia pusraščių čekistų kaltinti tuo, kad jie samprotavo taip: „jei ne su mumis, tai su fašistais“. Daug Vakarų intelektualų, pasibaisėję Hitlerio darbais, simpatizavo komunizmui, laikydami jį atsvara fašizmui. Vienas Tomo Mano, labai simpatizavusio sovietams, kūrybos tyrinėtojas šį reiškinį aiškino taip: „Žmogaus psichika, atrodo, nepajėgi vienu metu pajusti dvi grėsmes, du pavojus“².

Viena svarbiausių priežasčių, skatinusių priešintis, laikyčia patriotizmą; antra, ne mažiau svarbi priežastis buvo okupantų terroras. Tarpukario Lietuvos mokyklos, įvairios organizacijos, ypač šaulių sąjunga, didžiausia vertybe laikė šalies nepriklausomybę. Žmonėms buvo skiepijamas noras idealistiškai aukotis dėl savo šalies. Visuose direktyviniuose partizanų dokumentuose buvo nurodoma, jog svarbiausias kovos tikslas – atkurti nepriklausomybę. Lietuvos gyventojai jau buvo įsisąmoninę, kad tik šalies nepriklausomybė didžiausiai žmonių daliai teikia geriausią galimybę atskleisti savo sugebėjimus ir kartu gerai materialiai gyventi. Lietuvoje vyravo krikščioniškosios vertybės,

tuo tarpu okupantai į šalį atnešė smurto kultą, paremtą materialistine pasaulėžiūra. Visiškai nesutapo mūsų žmonių ir atėjų požiūriai į privačią nuosavybę. Sakoma, kad bet kurios tautos pasipriešinimas būna tuo smarkesnis, kuo labiau nesutampa jos ir užpuolikų dvasiniai ir materialūs pasauliai, vertybių matai. Nors kai kurie komunizmo ideologai ir mėgino spekuliuoti teiginiu, kad pirmas komunistas buvo Jėzus, tačiau lietuvių ir atėjų pasauliai visiškai skyrėsi, beveik neturėjo sąlyčio taškų. Dažnam lietuviui valstiečiui okupantų administracijos veiksmai atrodė tarsi bepročių darbas. Skurdas Rusijoje irgi nekėlė pasitikėjimo. Tiesa, paprasti rusai buvo nuoširdūs, nepretenzingi. Tačiau tokie liko Rusijoje, o Lietuvą užplūdo imperinių ambicijų apsvaiginti sadistai, sukčiai, grobikai arba fanatiški komunistai. Be abejo, smarkų lietuvių pasipriešinimą lėmė ir dvigubas jungas, kurį buvo mėginama užmesti, – imperinės Rusijos ambicijos ir prievartinis komunistinės pasaulėžiūros brukimas.

Sutikę Lietuvos gyventojų pasipriešinimą, okupantai visiškai sužvėrėjo, į lietuvius ėmė žiūrėti kaip į mirtinus priešus. Tai buvo būdinga ne vien aukštus postus turintiems čekistams, bet ir eiliniams kariams bei karininkams. Antai 94-ojo pasieniečių būrio 3-iosios užkardos eilinis Charabudejevas 1945 m. pabaigoje teigė: „Visi liečiai – banditai“³. E. Jelisejevas į namus Uljanovsko srityje 1945 m. liepos mėn. rašė: „<...> važinėjam po visą Lietuvą, kur yra gaujos, ten ir mes su jais kariaujam ir juos naikinam. Šiuo metu esame lyg ir fronte, kaip veikianti armija, kovojanti su banditais Lietuvoje. Kai tik atvažiuojame, gal dvi valandas pastovime ir vėl komanda imtis ginklo<...>. O gaujų yra ir miškuose, ir gyvenvietėse, ir didelės gaujos. Dalyvaujame mūšiuose“⁴. Beje, šie ir kiti Lietuvoje pabuvę ir su partizais kovoję kareiviai, atitarnavę ir pasklidę po visą Sovietų Sąjungą (manau, jų buvo per 100 tūkstančių), padarė mums didžiulę paslaugą: jie paskleidė gandą, kad Lietuvoje

už kiekvieno medžio stovi po „banditą“ ir tik laukia, kaip rusą nušauti. Prisiklausę tokių dažnai perdėtų pasakojimų, kolonistai į Lietuvą neskubėjo.

Taigi viena svarbiausių priežasčių, skatinusių imtis ginklo, buvo beprecedentis okupantų teroras. 1944–1945 m. Lietuvoje buvo daug įvairios čekistinės kariuomenės – pasienio būrių ir pulkų, šaulių pulkų. Okupantai tikėjosi į Raudonąją armiją (RA) mobilizuoti beveik kelis šimtus tūkstančių lietuvių. Tačiau lietuviai nenorėjo tarnauti svetimoje kariuomenėje ir aukoti gyvybę dėl svetimų interesų. Be to, juos gąsdino rusų armijoje vyravęs nesiskaitymas su žmogumi, sunkios sąlygos ir net badas, pagaliau dauguma nemokėjo rusiškai. Tuo laikotarpiu nuo okupantų vienaip ar kitaip nukentėjo šimtai tūkstančių Lietuvos gyventojų (sušaudyti, suimti, išbuožinti, sudegintos sodybos, tardyti, apiplėšti, prievarta paimti į armiją ir t.t.).

Po 1944–1945 m. klaikaus teroro smūgiai būdavo taiklesni, t.y. daugiausia nukreipti į tuos asmenis, kurie tikrai priešinosi, bet okupantai darė ir tai, ką mūsų žmonės buvo linkę vadinti „bepročių darbais“. Ypač beprasmiškas buvo turtingesnių valstiečių, vadinamųjų buožių, trėmimas (jie sudarė apie 2/3 visų Lietuvos ištremtųjų). Nors dauguma jų ir nemėgo sovietų valdžios, tačiau dėl savo turtinės padėties neketino aktyviai priešintis, sąžiningai mokėjo didžiulius mokesčius ir pyliavas. Visos tos teroro bangos silpnesnio charakterio žmones gniuždė, o stipresnius vertė imtis ginklo. Daugelis jų, kurie paskutiniaisiais partizaninio karo metais įstojo į partizanų gretas, buvo arba pabėgę nuo trėmimų ir suėmimų, arba slapstėsi, kad nebūtų paimti į RA (viena dar ne itin akcentuota ginkluotojo pasipriešinimo ypatybė – iki 1950 m. lietuvių į rusų kariuomenę tarnauti neėmė; tais metais pašaukus tarnauti, apie 200 vyrų nuėjo ne į armiją, o į mišką).

Bet savo šalies patriotų netrūko ir kaimyninėse šalyse. Netrūko nė nuskriaustųjų

(pvz., Latvijoje ir Estijoje vadinamųjų buožių buvo santykinai daugiau, ir pirmieji trėmimai buvo masiškesni negu Lietuvoje). Lietuvos partizanų kovai prilygo tik Vakarų ukrainiečių pasipriešinimas rusų okupacijai.

Kodėl ta kova buvo tokia nuožmi ir ilga, dar reikia aiškintis. Manau, kad vienas, nors gal ir ne lemiamas veiksnys, buvo pokario žmonių tikėjimas. Nuoširdžiai tikintis žmogus nebijo mirti.

Pokario kovos buvo toks mūsų tautos herojinis laikotarpis, kuris, vėl prireikus kovoti, vargu ar pasikartotų. Jei tos kovos atgarsiai neveiktų mūsų sąmonės, būtume dar prastesni negu dabar esame. 1967 m. filosofas Juozas Girnius, polemizuodamas su tais, kurie sakė, kad partizanų kova buvo į poeziją linkusios, realybės nesuvokiančios tautos kova, kad tai buvo mito, o ne realizmo veiksmas, „Aidų“ žurnalo straipsnyje „Tarp heroizmo ir realizmo“ rašė: „Ar apskritai visa partizanų kova už laisvę, kraštui atsidūrus už sovietų „geležinės uždangos“, buvo prasminga? Būtų beprasmiška ją be galo tęsti, nes tai herojinę ryžtį būtų pavertę tik savižude desperacija. Tačiau dėl to neverta paneigti jos iškovotos prasmės: tautinei atsparai sovietinėje vergijoje partizaninė kova padėjo pagrindą, kurio pavergėjas lengvai neišgriautų“.

1944–1945 m. mūsų žemę siaubė keturių frontų užnugario apsaugos 11 NKVD kariuomenės pasienio pulkų, 7 pasienio būriai, 4–5 šaulių pulkai ir 3–4 specialios paskirties NKVD pulkai. Nesugebėdami su turima kariuomene užgniaužti partizanų pasipriešinimo, čekistai į Lietuvą sutraukdavo pulkus iš kaimyninių šalių – 5-osios divizijos, dislokuotos Latvijoje, 63-iosios, dislokuotos Estijoje, 6-osios, 7-osios, 10-osios divizijų, dislokuotų Baltarusijoje. Be pasienio pulkų ir būrių, iš viso Lietuvoje kovojo 16 vidaus kariuomenės šaulių pulkų. Į Lietuvą nebuvo atsiųsta tik dalinių iš 81-osios ir 82-osios divizijų, dislokuotų Vakarų Ukrainoje. Net ir po 1946 m. kovo mėn., kai Lietuvoje iš 9 šaulių pulkų ir kelių pasienio būrių buvo suda-

rytos 199 pastovios įgulos apskričių ir valsčių centruose, buvo ne kartą mėginama, kaip ir 1946 m. pabaigoje, pasitelkus dar tris pulkus, kazokišku puolimu sutriuškinti partizanus. Vėliau, iki 1951 m. Lietuvą siaubė 8 vidaus kariuomenės pulkai. Dr. A. Anušausko duomenimis, 1951 m. rugpjūčio mėn. Sovietų Sąjungoje šaulių pulkus reorganizavus į vidaus apsaugos būrius, 9 būriai buvo palikti Ukrainoje, 5 – Lietuvoje, du – Baltarusijoje, po vieną – Latvijoje, Estijoje, Gruzijoje, Kazachstane. Matyt, toks būrių kiekis atitiko kiekvienoje iš tų šalių vykusio pasipriešinimo okupacijai mastą. Lietuva tais pokario metais, kaip ir 1989–1991 m., aktyviausiai iš visų priešinosi imperiškai komunistinei Rusijos ekspansijai.

Vidaus kariuomenės elgesys, taktika, kovos priemonės. Norint įvertinti, ką padarė vidaus kariuomenė kare prieš mūsų partizanus ir juos palaikančius daugumą šalies gyventojų, reikia turėti omenyje, kad kariuomenė dažniausiai būdavo tik akla jėga, įgyvendinanti kitų suregztus planus. O tie kiti – tai komunistų partija ir čekistai operatyvininkai. Jei ne masiniai trėmimai ir Lietuvos kaimo kolektyvizavimas, manau, partizanai būtų sugebėję dar ilgai priešintis okupacijai. Trėmimai pakirto partizanų rėmėjų bazę, o kolūkiai – materialinį jų egzistavimo pagrindą. Šias drastiškas priemones sugalvojo ir čekistų padedama įgyvendino komunistų partija. Ji įvairiais būdais (dalydama svetimą turtą, gerai apmokamas pareigas, leisdama vogti, skleisdama demagogiją ir t.t.) stimulavo kolaborantų gausėjimą. Čekistai operatyvininkai pamažu Lietuvą apraizgė tankiu agentų tinklu (1951 m. buvo 27,7 tūkst. agentų ir informatorių⁵; laimei, daugelis jų ne itin stropiai dirbo okupantams) ir okupacinei kariuomenei pateikdavo duomenų, kur ieškoti partizanų (be agentų pranešimų, kitas žinių šaltinis buvo tardant išgauti duomenys). Aišku, patys kariškiai irgi turėjo savo žvalgybą bei kontržvalgybą ir daug ką darydavo savo iniciatyva.

Vidaus kariuomenė kovojo labai nuož-

miai, žiaurumu neatsiliko nuo čekistų operatyvininkų. Be abejo, tą žiaurumą pirmiausia lėmė atranka į NKVD, vėliau į MGB kariuomenę. Į ją buvo imama daugiausia pagal klasinį požymį, taigi iš mažiausiai apsišvietusių Rusijos sluoksnių. Be to, ir iš tų sluoksnių buvo atrenkama pagal du požymius – kad būtų fanatiški komunistai ir ne per daug gailestingi. Tokie buvo karininkai ir seržantai. Kareivių būta įvairių, bet daugiausia – užguitų, nepriteklių, nuolatinio muštro nuvargintų ir dėl to įsiutintų. Visose čekistinės kariuomenės įgulose buvo sukurama ypatinga aplinka, kurios svarbiausi elementai – muštras ir atskyrimas nuo civilio gyvenimo. Bijota, kad bendraujant su vietiniais gyventojais išnyks kareivių įniršis, jie nenorės žudyti, kiekvieno lietuvių nelaikys priešu. Duomenų, kaip buvo stengiamasi kareivius izoliuoti nuo vietinių gyventojų, yra nemažai. Antai 1949 m. Lietuvos pasienio apygardos kontržvalgybininkai kaip vieną iš nusikaltimų rūšių fiksavo „ryšį su civiliais“⁶ (tokių „ryšių“ tų metų pirmajame ketvirtyje iš 200 „nusikaltimų“ buvo 42; be abejo, tie „ryšiai“ daugiausia buvo samagono ir kareiviškos meilės reikalai, bet ir jie, čekistų akimis, buvo nusikalstami). Arba vėl – čekistas karininkas atsisako skirti sargybinius kaliniams saugoti, nes jie nebuvo vieni nuo kitų izoliuoti ir galėjo bendrauti. Labai iškaltinamas LSSR MGB ministro pavaduotojo Kapralovo 1948 m. kovo mėn. raštas, kuriuo draudžiama sužeistus partizanus gydyti vietos ligoninėse⁷. Vienas iš motyvų – kareiviai „...moraliai pakrinka, netenka budrumo...“ Be abejo, patekę į tą aplinką, kurioje mūsų gydytojai ir seselės dirbo visiškai priešingą negu čekistai darbą – žmones traukė iš mirties glėbio, – nemažai kareivių turėjo išgyventi tikras dramas. Todėl karininkai ir stengėsi juos izoliuoti nuo humanistinės aplinkos, kad nesusvyruotų kareivių įsitikinimas, jog svarbiausias darbas yra žudyti sovietų valdžios priešus. Labai įdomus atvejis susijęs su 134-uoju pasienio pulku⁸. Šis pulkas iš Vengrijos buvo siunčiamas į Lietu-

vą, turėjo įsilieti į I Ukrainos fronto NKVD kariuomenės grupuotę (į Lietuvą atvyko 1945 m. rugpjūčio 31 d.). Galima spėti, kad anksčiau, prieš atvykstant į Lietuvą, šio pulko kareiviai buvo tokie pat galvažudžiai kaip ir kitų panašių pulkų, nes pulkas turėjo Rušukų garbės vardą, buvo apdovanotas B. Chmelnickio ordinu. Bet pulko kareiviai ilgai laukė jiems skirtos sąstato Samboro (Užkarpatės Ukraina) stotelėje ir bendraudami su civiliais, anot čekistų, ištvirko. Atvykę į Lietuvą jie nenorėjo nei kitų žudyti, nei patys rizikuoti ir per 15 dienų sulaikė tik 4 partizanus. Siekiant visiškai atskirti vidaus kariuomenę (gal net daugiau karininkus, o ne eilinius) nuo vietinių gyventojų, padaliniai dažnai būdavo sukeičiami vietomis: perkėlus kuopą ar būrį kitur, į tą vietą atvykdavo kitas būrys arba kuopa.

Bet vien specialia atranka, nuolatinio ideologinio apdorojimo ir atskyrimo nuo viso pasaulio vidaus kariuomenės nuožmumo negalima paaiškinti. Reikėjo ir kitų paskatų. Karo metu buvo viena ypatinga paskata – tūnoti užnugaryje, mat būti užnugaryje, nors retsykiais ir susikaujant su partizanais, buvo kur kas saugiau negu fronte. Iš visų Lietuvoje karo metu buvusių per 20 vidaus kariuomenės būrių ir pulkų tik vienas 23-iasis pasienio būrys 1944 m. pabaigoje kelis mėnesius praleido fronte⁹, o visi kiti pratūnojo užnugaryje, daugiausia kovodami su taikiais gyventojais. Vis dėlto tiek pulkai, tiek pavieniai kareiviai buvo apdovanojami koviniais ordinais ir medaliais.

Pasibaigus karui buvo ieškoma naujų paskatų. Jos buvo dvejopos – materialiniai apdovanojimai ir grasinimai atleisti iš darbo arba net perduoti kariniam tribunolui. Būdamas Vilniuje, Apolonovas 1945 m. birželio 14 d. pasirašė įsakymą, kad NKVD kariuomenė iki užduočių Lietuvoje įvykdymo būtų aprūpinta pirmos kategorijos maisto daviniu, o kariuomenės karininkai ir operatyvininkai tą maistą turėjo gauti nemokamai, netgi su karininkų priedais¹⁰.

Bartašiūnas įvedė piniginių skatinimą už

nukautus partizanus; šitaip buvo daroma iki partizaninio karo pabaigos (apie šiuos apdovanojimus sužinota neseniai, kai tapo prieinamas VRM archyvas). Buvo dvi apdovanojimo formos: įkūrimo ar veiklos Lietuvoje metinių proga būdavo apdovanojami pulkai, o už konkretų partizanų sunaikinimą – konkretūs kareiviai. Minint 4-osios šaulių divizijos įkūrimo ir buvimo Lietuvoje metines gen. P. Vetrovas nuolat kaulydavo iš A. Sniečkaus dovanų sau ir savo galvažudžiams. Minint pirmąsias divizijos įkūrimo metines, jis rašė: „<...> prašau Jūsų nurodymo paskirti amerikiečių dovanų“¹¹ (O, kad būtų žinoję amerikiečiai, kam dažniausiai tekdavo į Sovietų Sąjungą siunčiamos jų dovanos! Beje, tų dovanų nemažai yra gavę ir stribai.) 1945 m. rugsėjo 29 d. pats I. Tkačenka kreipėsi į Sniečką prašydamas apdovanoti 600–700 labiausiai pasižymėjusių šios divizijos enkavedistų: skirti jiems laikrodžių, skustuvų, papirosų ir kitko¹². O kai 1946 m. sausio 18 d. 137-asis šaulių pulkas, veikęs Šiaurės Rytų Lietuvoje, minėjo savo įkūrimo 4-ąsias metines, 11 seržantų buvo apdovanoti po 100 rb, 12 seržantų – po 75 rb, 20 eilinių – po 50 rb.¹³ 32-ajam šaulių pulkui minint 26-ąsias įkūrimo metines, J. Bartašiūno įsakymu jo vadui plk. Svistunovui buvo skirta 10 tūkst. rublių, kad jis apdovanotų pulko veteranus¹⁴.

Už konkrečių užduočių įvykdymą taip pat buvo apdovanojama. Kai 211-ojo šaulių pulko 25-osios žvalgybinės paieškų grupės kareiviai, vadovaujami lt. Cikolos, 1946 m. birželio mėn. susikovė Panemunės valsč. Užupio kaime su Vermachto būrio partizanais ir 6 jų nukovė, tarp jų ir Vermachtą, Cikola buvo apdovanotas 600 rb, du seržantai – po 250 rb, du eiliniai – po 200 rb.¹⁵ Kai 34-ojo šaulių pulko 7 kareiviai, eidami iš vienos įgulos į kitą, susidūrė su Žaibo partizanais ir 4 jų nukovė, 1946 m. pabaigoje buvo apdovanoti: seržantas – 200 rb, 4 eiliniai – po 100 rb.¹⁶ Tokių apdovanojimų buvo daug. Kartais Bartašiūnas, būdamas blogos nuotaikos ar pritrūkęs pinigų, kareivius apdo-

vanodavo tik padėka. Antai 32-ojo šaulių pulko 5 karininkams ir 13 seržantų bei eilinių už 10 partizanų nukovimą buvo pareikšta tik padėka¹⁷. Be pinigų ir padėkų, kareiviams būdavo skiriamos atostogos, dovanojami laikrodžiai ir kiti daiktai.

Esant tokiai skatinimo sistemai, čekistiniai kareivos stengėsi kuo daugiau išžudyti ir visus nužudytuosius priskirdavo partizanams. Bene baisiausios žudynės įvyko Švendrių kaime (čekistai nenurodė, kokiam valsciui šis kaimas priklausė; tai paaiškėjo iš knygos „Partizanų kovos Šiaulių krašte“; joje nurodoma, jog aprašytoji tragedija įvyko Šiaulių rajone). Šį klaikaus žiaurumo atvejį yra plačiai aprašęs dr. A. Anušauskas¹⁸, o dar anksčiau, 1992 m., žurnale „Pasaulis“ – dr. E. Grunskis, tačiau manau, kad apie jį reikia dar pakalbėti, nors tokių atvejų čekistų kontržvalgyba yra užfiksavusi ir daugiau (pavyzdžiui, kareiviai praneša, jog suėmė partizanus, bet šie pakeliui pabėga, tada pagaujami pirmi pasitaikę vyrai, o kad neišaiškėtų, jog šie nėra partizanai, vedant pakeliui jie nušaujami). Šis atvejis išskirtinis tuo, kad nusikaltimą padarė ne 3–5 kareiviai, o visa tai vyko dalyvaujant ar stebint apie 60–70 karių, nes operacijoje dalyvavo dvi užkardos (užkardoje – apie 30 karių). Buvo taip. Leningrado fronto grupuotės 217-ojo pasienio pulko 1-asis batalionas gavo iš suimto partizano žinių, kad minėtame kaime Klemaičio (iš tikrųjų Klemanskio; nemokėdami lietuvių kalbos, okupantai beviltiškai iškraipydavo pavardes ir vietovardžius) sodyboje yra bunkeris, ir 1945 m. rugpjūčio 1 d. surengė operaciją. (Toks bunkeris iš tiesų buvo. Jis buvo įrengtas sodybos šulinyje. Tame bunkeryje slapstėsi tarnavimo RA vengiantys Klemanskio sūnus Stasys bei kaimynas Stasys Lipskis, kurio šeima taip pat buvo iššaudyta, o sodyba sudeginta.) Kaip ji vyko, galima įsivaizduoti iš vieno dalyvių – kareivio V. Strekalovo – pasakojimo¹⁹: „<...> tada Lipinas [užkardos vadas, leitenantas. – J. S.] įsakė šio namo gyventojus įvesti į namą, apšaudyti langus ir padegti namą su žmo-

nėmis. Diatlovas [užkardos vado pavaduotojas, leitenantas. – J. S.] pats namo grindis apipylė benzinu ir padegė, o raudonarmietis Janinas padegė namą iš išorės. Kai iš degančio namo išėjo žegnodamasi senutė ir su ja serganti mergina, Lipinas įsakė joms grįžti. Tada senutė ir mergina pradėjo bėgti. Lipinas išsitraukė pistoletą ir ėmė šaudyti tai į senutę, tai į merginą, bet negalėjo pataikyti. Vienas kareivis nužudė senutę [šūviu] iš šautuvo, o Lipinas pasivijo merginą ir iš arti nušovė ją. Paskui įsakė dviem kareiviams nužudytąsias pro langus įmesti į namą. Kareiviai paėmė senutę už kojų ir rankų ir įmetė pro langą į degantį namą, o po to įmetė ir merginos lavoną. Netrukus per kitas duris iš degančio namo išbėgo senis su vyresniuoju sūnumi. Kareiviai pradėjo į juos šaudyti, bet negalėjo pataikyti. Tada aš su dviem kareiviais buvau pasiūstas pasivyti ir nušauti sūnų, bet patamsyje mes negalėjome jo pasivyti ir jis pabėgo. Grįžę prie namo, mes pradėjome šukuoti rugius. Rugiuose radome senį, jis buvo sužeistas ir šliaužė per rugius. Vienas iš kareivių jį pribagė, lavoną atnešėme prie namo. Diatlovas įsakė įmesti jį į degantį tvartą, bet prie tvarto nebuvo galima prieiti dėl karščio ir kareiviai atsisakė įmesti lavoną į ugnį. Tada Diatlovas ir vienas seržantas, iš anksto susivynioję į maskuotes, paėmė senį už kojų ir rankų ir pradėjo jį siūbuoti, kad būtų galima toliau numesti, bet iki ugnies vis tiek nenumetė. <...> Kai išaušo, aš, Diatlovas ir keletas karių nuėjome prie mūsų sudeginto namo paimti naktį nušautos kiaulės ir 2 avių bei senio lavono įrodymui, kad mes sunaikinome banditų grupę. Senio lavonas buvo pusiau apdegęs ir mes jo nepaėmėme. Sudegintame name ant krosnies aš pamačiau paauglio, kuris sudegė gyvas, lavoną. Po to mes paėmėme kiaulę, avis ir grįžome į užkardą“.

Grįžę iš šios „operacijos“, čekistiniai kareivos surašė pažymą, kad operacijos metu nušovė 4 partizanus, 5 partizanai sudegė pastatuose, sudeginti du namai, vienas tvartas ir t.t.

Kaip šitokie baisūs atvejai išaiškėdavo ir kodėl čekistinė kontržvalgyba juos iš viso aiškindavosi? Tai dažniausiai įvykdavo tada, kai čekistų vadai susipykdavo, konfliktuodavo. Vyresnioji čekistų vadovybė skatindavo tokius įvairių čekistinių žinybų tarpusavio konfliktus, nes tada geriau sužinodavo, kas vyksta apačioje, padaliniuose. Be to, vadovybė įtardavo (ir, kaip matyti iš anksčiau aprašyto atvejo, ne be reikalo), kad kova su partizanais dažnai tik imituojama. Be abejo, tokių kovos imitacijų buvo daug (įtarti galima daugelį tų operacijų, kurių metu buvo deginamos sodybos, o sodybų, mano manymu, pokario Lietuvoje buvo sudeginta per tūkstantį), tačiau čekistai kontržvalgybininkai užfiksavo tik vieną kitą.

Susipažinus su dokumentais galima teigti, kad vidaus kariuomenė vykdė dar vieną nusikaltimą, nes kareiviai būdavo vienodai premijuojami ir skatinami tiek už gyvus, tiek už nušautus partizanus, t.y. buvo mokama už galvą. Tik nuo 1948–1949 m. buvo labiau pradėta vertinti gyvi paimti partizanai, tikintis iš jų iškvosti žinių. Iki tol viskas buvo verčiama į krūvą, todėl sadistams kildavo pagunda ir į nelaisvę paimtą žmogų nušauti: juk nušautasis neįrodys, kad jis nepartizanas, kad šalia jo numestas šautuvas yra ne jo ir t.t. Be to, nušautojo nereikia maitinti, saugoti. Net patiems čekistų vadams kildavo įtarimų ir kartais tekdavo aiškintis. Antai Leningrado fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės, tuo metu siautėjusios Šiaurės Lietuvoje, viršininkas plk. Malas turėjo aiškintis dėl 1945 m. rugpjūčio 25 d. įtartinomis aplinkybėmis nušautų 10 žmonių²⁰.

Labai svarbus veiksnys, skatinęs kariuomenę būti aktyvesnę, buvo gausybė raštų, įsakymų frontų, pulkų, būrių, batalionų vadams. Tų raštų buvo rašoma šimtai. Dalis jų rašyti aiškiai apsidraudimo tikslais, nes juose dėstomos bendriausios pasikartojančios tiesos: pirmiausia teigiama, kad kariuomenė prastai kovoja, mažai nužudo partizanų, toliau pateikiamas vienas kitas patarimas – daugiau siųsti įvairių tipų tarnybinių būrių į

partizanų veikimo rajonus, operatyvininkams ir kariškiams palaikyti glaudesnius ryšius, iš pirmųjų gautus duomenis skubiau realizuoti ir t.t. Daugelyje raštų pabrėžiama: po partizanų išpuolių juos būtina persekioti iki visiško sunaikinimo. Čekistų vadovybė labiau nei savo karius saugojo atvirai kolaboruojančius (vadinamasis sovietinis partinis aktyvas) ir slaptai talkinančius (agentai ir informatoriai), ypač pastaruosius, nes ilgainiui įsitikino, kad tik įsismelkę į tautos kūną ir veikdami iš vidaus jie sugebės palaužti pasipriešinimą. Todėl prieš įvykdydami kiekvieną partizanų teismo priimtą mirties nuosprendį, partizanai turėdavo gerai pagalvoti. Įvykdžius mirties nuosprendį į įvykio vietą sugarmėdavo visos toje apylinkėje buvusios čekistinės jėgos, kurios ilgai siaubdavo apylinkes. Jau vien todėl partizanų teismo nuosprendžiai turėjo būti gerai pasverti ir priimami tik turint neabejotinų įrodymų, kad teisišiamasis yra išdavikas.

Iš visų 1944–1945 m. įvairių vadų raštų raštų dalykiškumu išsiskiria SSRS NKGB liaudies komisaro pavaduotojo gen. plk. Kabulovo 1945 m. rugsėjo 1 d. įsakymas „NKVD kariuomenei, kariaujančiai su banditais Lietuvos SSR teritorijoje“. Šiame įsakyme tuščiažodžiaujama nedaug, nurodymai konkretūs²¹.

Pacituosiu ištrauką iš 1946 m. gruodžio 7 d. A. Sniečkaus ir I. Tkačenkos (NKVD–NKGB įgaliotinis Lietuvai, gen. ltn.) parašyto rašto. Jame rašoma: „Respublikos politinė padėtis reikalauja imtis pačių ryžtingiausių ir įvairiapusių priemonių, kad būtų greitai likviduotas banditizmas.

Atėjus žiemos periodui, kuris apsunkins gaujų veiksmus ir sudarys sunkesnes sąlygas jų gyvavimui, turi būti įvairiapusiškai pasirengta suduoti nacionalistiniam pagrindžiui ir jo ginkluotoms gaujoms lemiamą smūgį.

<...> Kiekvienu banditizmo pasireiškimo atveju, be gaujos privalomos paieškos ir likvidavimo, tame rajone turi būti visiškai ar iš dalies konfiskuojami buožių, banditų ir jų rėmėjų ūkiai remiantis žemės įstatymu“²².

Kaip ir daugelyje tokio tipo raštų, šiame rašte partinis ir čekistinis veikėjas paskelbia įkaitais gyventojus tų vietų, kur veikia partizanai.

Buvo grasinama ne tik mūsų žmonėms, bet ir patiems čekistų valdiniams. Ir tai nebuvo vien deklaratyvūs pagrūmojimai. Už nesugebėjimą sutriuškinti mūsų ginkluotojo pagrindžio iš pareigų 1945 m. rugpjūčio 4 d. buvo atleistas NKGB ministras A. Guzevičius, pakeisti keturi iš septynių operatyvinių sektorių viršininkų, nuolat keičiami NKVD–MGB skyrių viršininkai, kai kurie, pavyzdžiui, Trakų apskr. skyriaus viršininkas, karinio tribunolo nuteistas 4 metus kalėti.

Visų rūšių čekistinė kariuomenė buvo grynai rusiška (aišku, su nemaža priemaiša iš imperijos pakraščių). Tarp čekistų operatyvininkų dar pasitaikydavo vienas kitas lietuvis ir jų skaičius nuolat didėjo (1946 m. pradžioje tarp 31 MVD apskrities viršininko buvo du lietuviai, tarp 295 valsčių poskyrių viršininkų – keturi lietuviai²³, t.y. lietuviai nesudarė 1,5%, o 1953 m. gegužės mėn., kai buvo sujungta MVD ir MGB – tarp vadovų buvo 11% lietuvių, operatyvininkų – 26 %²⁴). Kariškių sąrašuose per visą mus dominantį laikotarpį neaptikau nė vienos lietuviškos pavardės. Vienas klastingiausių ir fanatiškiausių Lietuvos komunistų A. Sniečkus numatė, jog bus nelengva įrodyti, kad pati lietuvių tauta savo jėgomis kuria vadinamąjį socializmą. Todėl jis 1948 m. sausio 2 d. kreipiasi į VKP(b) CK sekretorių A. Ždanovą prašydamas vieną iš keturių šaulių divizijos (ŠD) pulkų sudaryti iš lietuvių²⁵. Neaišku, ką atsakė ir ar išvis atsakė Ždanovas, tačiau toks pulkas nebuvo įkurtas, nes tai prieštaravo patiems SSRS valdymo pagrindams. Jei jis ir būtų buvęs įkurtas, jo likimas, jo kovingumas būtų buvę labai problemiški, nes tikriausiai jį būtų ištikęs sribų likimas. Sniečkus tokio pulko sukūrimą motyvavo taip: „<...> vykdant kariuomenės operacijas prieš gaujas, nesusikuria būtinas kontaktas su gyventojais. Nacionalistiniai elementai tai išnaudoja ir tarp gyventojų ve-

da priešišką agitaciją, nukreiptą į tautinio priešiškumo kurstymą“. Taigi Sniečkaus logika būtų tokia: jei nepasiduodi okupantui, kurstai tautinį priešiškumą.

1944–1945 m. Lietuvos gyventojus buvo mėginama palaužti kazokiška puolimo taktika, raudonųjų dažnai naudota pilietiniame kare, kai gausiomis jėgomis būdavo nusiaubiamas kuo didesnė teritorija, sunaikinami atviri pasipriešinimo židiniai ir nuskubama toliau. Po tokių antpuolių likdavo išžudyti ir išgąsdinti žmonės, sudegintos sodybos. Tuo laikotarpiu gausūs NKVD daliniai – per 20 pulkų – nesudarė pastovių įgulų; kelias dienas ar savaites pasiautėję vienoje vietoje, jie būdavo perkeliama į kitą. Pastoviau buvo įsikūrę keturi ŠD pulkai ir pagalbiniai NKVD pulkai – du trys konvojiniai pulkai ir 14-osios NKVD divizijos 211-asis pulkas, turėjęs saugoti pramonės objektus ir geležinkelį.

Bet ir šitaip kazokiškai elgdamasi čekistinė kariuomenė naudojo tam tikrus kovos būdus, metodus, į Lietuvą atsivežtus iš Rusijos. Tie metodai – tai užtvaros, operacijos, RPG, sekretai, pasalos, stebėjimo punktai. Visą laiką vadovybė labai mėgo vadinamuosius judriuosius būrius, tai yra tokius kariuomenės junginius, kurie neturėjo pastovių dislokacijos vietų, nebuvo suvaržyti jokių ūkinių reikalų ir kuriuos bet kuriuo metu buvo galima permesti į naują rajoną. Per visą dešimties metų karą čekistai sukūrė tik vieną naują kovos metodą, vadinamąjį ČVG.

Karo metu užtvaromis būdavo sugaudoma iki 70% visų tuo metu NKVD kariuomenės sulaikytųjų. Uztvaras sudarė grandinė kur nors patogioje vietoje, tarkime, pamiškėje, kilometrų kilometrais išsidėstę kareiviai. Žmonės į tokią grandinę pakliūdavo tarsi žuvis į tinklą. Vėliau jų efektyvumas sumenko ir užtvarų, kaip vieno iš kovos būdų, buvo atsisakyta, bet jos per visą partizaninio karo laikotarpį buvo naudojamos karinių operacijų metu. Vykdant operacijas, visas šukuojamas rajonas dažniausiai būdavo apsupamas užtvarų žiedu (nedidelis plotas

– net keliomis), kad iš tos vietos nebūtų galima pasitraukti nepastebėtam. Kareiviai tokiame apsupties žiede dažniausiai po du būdavo išdėstomi taip, kad matytų vienas kitą ir galėtų apšaudyti visą tarp jų esantį plotą. Jei apsuptis trukdavo ir naktį, apsupties žiedą sutankindavo.

Iš visų kovos būdų masiškiausia ir triukšmingiausia buvo vadinamoji operacija. Pagal čekistų instrukciją čekistinė karinė operacija – tai „MVD–MGB organų vykdomos agentūrinės-operatyvinės, politinės, baudžiamosios priemonės kartu su kariuomenės kovine veikla likviduojant ir paimant priešišką elementą“. Ir toliau: „Sprendimą vykdyti čekistinę karinę operaciją priima MVD–MGB organo viršininkas, kuris nustato, kur, kada, koku tikslu, kokiomis jėgomis, koku metodu vykdyti operaciją, iškelia kovinę užduotį įeinančiai į jo operatyvinę priklausomybę kariuomenei, atsižvelgdamas į kariuomenės karininko nuomonę“²⁶. Taigi operacija buvo toks kovos būdas, kai operatyviniai vadai pasitelkdavo kariuomenę turėdami duomenų, jog kurioje nors vietoje yra partizanų ar spėjama, kad jų ten gali būti. Operacijai vadovaudavo operatyvininkai. 1945 m. ir iš dalies 1946 m. operacijos būdavo vykdomos didelėmis kariuomenės pajėgomis. Antai 1945 m. liepos 22–31 d. Kauno, Kėdainių, Raseinių apskrityse buvo vykdoma didžiulė operacija, kuriai buvo pasitelkta 6 pulkai, t.y. apie 4–5 tūkst. karių, tarp jų – visi trys I Pabaltijo fronto NKVD pulkai. Prieš šią operaciją minėtų apskričių NKVD organai surinko gana išsamius duomenis apie ten veikiančius partizanų būrius, jų bazavimosi vietas, jų rezervus, žvalgybą ir t.t. Visi tie duomenys sudarė 160 psl. bylą²⁷. Tokios apimties operacijų, kurių metu būdavo sutraukiama keletas tūkstančių karių, 1945–1946 m. buvo nemažai (1945 m. įvykdytos 8807 operacijos²⁸, t.y. daugiau kaip po 24 kasdien; vėlesniais metais kasdien būdavo įvykdoma tik po 1–3 operacijas), o vėliau jų skaičius labai sumažėjo, nes partizanai, veikiantys 3–5 žmonių grupelėmis, išmoko

išvengti gausios kariuomenės. Tačiau šeštojo dešimtmečio pradžioje, kai iš Vakarų į Lietuvą prasiveržė partizanai ir Vakarų žvalgai, masinės operacijos vėl atsinaujino. 1951 m. balandžio 19 d. – gegužės 29 d., ieškant J. Lukšos-Skirmanto, Kazlų Rūdos miškuose kartais siautėdavo per 2 tūkst. karių. Nedidelį Punios šilą (maždaug 6x6 km) tų metų gegužės 27–29 d. šukavo 1195 kareiviai²⁹.

Kai kariuomenės padaliniai neturėdavo operatyvinių duomenų apie partizanus, kuopų ir būrių vadai savo nuožiūra sudarydavo vadinamuosius tarnybinius 5–20 karių būrius, kurie veikdavo RPG, sekreto ar pasalos metodais.

RPG (*razvedivatel'no poiskovaja grupa* – žvalgybinė paieškų grupė) per dieną su visa ginkluote nužygiuodavo 15–30 km, tam tikrose vietose ieškodama partizanų buvimo pėdsakų, o užtikusi stengdavosi partizanus surasti ir sunaikinti. Sekretas ir pasala buvo nejudrūs, slapta tikėtinose partizanų lankymosi vietose įrengti postai, kurie į jų akiratį patekusius partizanus arba iššaudydavo (sekretas), arba mėgindavo paimti gyvus (pasala). Stebėjimo punktai būdavo įrengiami tose vietose, iš kurių patogiu stebėti kuo didesnę plotą. Kai jau buvo priveista daug agentų, stebėjimo punktas dažniausiai būdavo įrengiamas agento sodyboje – ant tvarto, kluono ar pan. Jame sėdėdavo keli kareiviai ir ką nors pastebėję per raciją iškviisdavo kariuomenę.

1949 m. iš visų įvairiuose puolimuose prieš partizanus dalyvavusių čekistinių kareivių apie 30% dalyvėdavo operacijose, apie 50% – RPG, apie 10% – sekretuose, apie 0,6% – pasalose ir apie 5% lydėdavo partinius vadovus išvykų į kaimus metu³⁰.

Be to, kariuomenė dalyvėdavo kautynių inscenizacijose (kai reikėdavo paslėpti specialiųjų būrių veikimo pėdsakus), patruliuodavo, lydėdavo suimtuosius bei komunistų partijų veikėjus, kurie iki 1954–1955 m. be ginkluotos palydos Lietuvos kaimuose nedrįsdavo pasirodyti.

Įvairių smulkių vadinamųjų tarnybinių

būrių per visą partizaninio karo laikotarpį buvo šimtai tūkstančių. Vidutiniškai vienas batalionas (jų viename pulke paprastai buvo trys) per mėnesį sudarydavo apie 150–170 RPG, surengdavo apie 30–50 sekretų ir 1–3 pasalas³¹. Taigi aštuoni čekistų pulkai, kurie Lietuvoje kovojo 1946–1951 m., per mėnesį sudarydavo apie 2900–4100 RPG, surengdavo apie 720–1200 sekretų ir 24–72 pasalas. Taigi iš viso per metus darbuodavosi apie 44–65 tūkst. įvairių tipų tarnybinių būrių. Nors čekistų vadovybė dažnai primindavo kariuomenės vadams, kad kovose su partizanais kasdien turi dalyvauti ne mažiau kaip 2/3 visų karių, tačiau iš tiesų kovose dalyvaudavo tik apie 50% karių (būdavo dienų, kai tik 25–30%), nes kiti ilsėjosi, dalyvaudavo pratybose, sėdėdavo areštinėse, atostogaudavo, sirgdavo ir t.t.). Nepaisant to, didelė tūkstantinė karių masė kasdien užgriūdavo mūsų kaimus ir miškus.

Čekistai neretai vieną metodą keisdavo kitu, pvz., po operacijos dalį karių išveždavo, o dalį slapta palikdavo sekretuose ar pasalose. Imituoti išvykimą ar pasitraukimą buvo vienas mėgstamiausių čekistų veiksmų, ir, deja, mūsų partizanai dažnai žūdavo patikėję, kad kariuomenė jau pasitraukė.

1944–1946 m. čekistinė kariuomenė dažnai degindavo sodybas, kuriose būdavo įsitvirtinę partizanai. Kartais ta kova būdavo imituojama, kaip kad rodo anksčiau minėtas atvejis Švendrių kaime. Sodybas degino visi čekistiniai daliniai, bet ypač pasižymėjo per 1944 metų Kalėdas III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD daliniai. Tuo metu buvo sudeginta dešimtys sodybų Paneunės dzūkų kaimuose (vien Klepočių kaime – 21 sodyba), 46 – Čekiškės valsč. (Kau-no apskr.)³². Kiek iš viso Lietuvoje sudeginta sodybų, – neaišku, manau, apie tūkstantį. Sodybos būdavo deginamos vadovaujantis kovos su partizanais instrukcija. Taip elgtis čekistams buvo labai paranku, nes beveik nerizikuodami galėdavo iššaudyti partizanus arba jie degančiame name sudegdavo. Jei tuose namuose partizanų iš viso nebūdavo,

čekistai numesdavo apdegusį šautuvą šalia bet kurio lavono ir paskelbdavo, kad tai – partizanas. Toks barbariškas kariavimo būdas – juo labiau kad neretai kaimuose gaisras persimesdavo į gretimas sodybas – ne itin patiko partiniams kaimų vietovių veikėjams, kliedėjusiems apie sovietų valdžios į Lietuvą atneštą gerą gyvenimą. Jie ėmė čekistus spausti, kad taip akivaizdžiai žiauriai nebūtų kariaujama. Maskvoje į tą spaudimą buvo reaguota. Kaip rašo J. Bartašiūnas 1946 m. birželio 22 d. rašte, SSRS vidaus reikalų ministras 151 direktyva uždraudė naudoti „supaprastintą metodą“ kovojant su nedidelėmis partizanų grupėmis ar pavieniais partizanais. Nuo šiol sodybose įsitvirtinusių partizanų „tikslinga blokuoti ir laikyti apsupus tol, kol jiems pasibaigs šoviniai arba atsiras galimybė juos likviduoti. Padeginėti tik išskirtiniais atvejais, kai visos galimybės paimti ar likviduoti įsitvirtinusių banditus jau išnaudotos arba kai blokavimas ir kitos priemonės sukeltų nereikalingas mūsų aukas“³³. Taigi galimybė padeginėti sodybas liko, ir ja čekistai naudojo per visą partizaninio karo laikotarpį. Visoje Lietuvoje pleškėjo medinės sodybos.

Ar keitėsi čekistinės kariuomenės veiklos metodai? Taip, tačiau nelabai. Visi tarnybinių būrių kovos metodai buvo atsivežti iš Rusijos ir Lietuvoje, didėjant čekistų patirčiai, tik tobulinami. Vienintelis naujas veiklos metodas, sukurtas Lietuvoje (o gal ir iš kitur, tarkime, iš Ukrainos čekistų perimtas) buvo vadinamųjų ČVG (*čekistų voiskovaja grupa* – čekistinė kariuomenės grupė) kūrimas. ČVG veiklos esmė tokia: anksčiau tam tikras kariuomenės padalinys – kuopa, būrys, skyrius – veikė apskritai prieš partizanus, šiandien čia, rytoj jau kitoje vietoje, o ČVG buvo sudaryta iš pastovių karių, kurie kovojo su konkrečiu partizanų būriu. Apie tą konkretų būrį ČVG kariai turėjo žinoti kuo daugiau: partizanų vardus, pavardes, slapyvardžius, jų rėmėjus ir ryšininkus, kovos metodus, individualų elgesį, išvaizdą ir t.t. ČVG galėjo atsirasti tik tada, kai operatyvininkai

jau turėjo surinkę nemažai duomenų ne tik apie partizanų būrius bei vadus, bet ir apie kiekvieną partizaną. Šis kovos metodas partizanams buvo labai pavojingas, ir jo įsigalėjimas rodė, kad čekistai perima kovos iniciatyvą. 1946–1948 m. buvusi jėgų pusiausvyra tarp partizanų ir čekistų susvyravo. Kadangi ČVG metodo įgyvendinimui reikėjo nemažai pastangų, jaunesnieji kariuomenės vadai sunkiai ir nenoriai jo mokėsi. Bet jau 1951 m. pradžioje plk. Babincevas, pakeitęs 4-osios ŠD vado pareigasėjusį Vetrovą, gyrėsi, kad pritaikius šį metodą divizijos darbo rezultatai, t.y. partizanų naikinimas, išaugo net keturis kartus³⁴.

Labai daug informacijos apie čekistinės kariuomenės tiek didžiąją veiklą organizuojant tarnybinius būrius, tiek smulkiąją taktiką galima sužinoti iš 4-osios ŠD³⁵ bei 353-iojo ŠP³⁶ 1950 m. rugsėjo–spalio mėn. vykusių vadinamųjų „gamybos meistrų“ pasitarimų stenogramų. Perskaičius 10 karininkų ir 20 seržantų bei eilinių pasisakymus, aiškiai matyti, kad jie suprato, jog kovoja su visa tauta. Jie teigia, kad negalima pasitikėti visais lietuviais, taip pat sribais. Jų teigimu, jei kariuomenę pamatė vietiniai gyventojai, kad ir piemenys, iš ten gali pasitraukti, nes nieko slapto nenuveiksi – viskas bus žinoma partizanams. Kad nepastebėtų partizanų žvalgai, siūloma iš įgulų karius išvežti apkrovus lentomis, išeiti po vieną du skirtingomis kryptimis, o vėliau susijungti, į mūšio vietą skubėti tiesiai iš mokymų, neužsukant į įgulą, į užduotį išvykti naktį pėsčiomis, o ne garsiai bildančiomis mašinomis, eiti tik kelio pakraščiu, kad neliktų pėdsakų, sekretų ir pasalų vietose nepalikti ne tik konservų dėžučių, bet ir nuorūkų ir t.t. Patariama esant tarnyboje net nerūkyti, nes papiroso žybčiojimas, net tabako dūmai išduoda sekreto ar pasalos vietą. Neimti į sekretus kosinčių. Ne tik kosėjimas tuo metu galėjo nulemti žmogaus likimą, gyvybę ar mirtį. Ginklą valiusio partizano numesta tepaluota skuduro skiautė, ant bunkerio angos per daug apvytusi egulutė, žiemą šalia tvarto pamatų išsikišusi

apšerkšnojusi bunkerio vėdinimo angą, ant stalo sodyboje vakarienę valgant padėta viena atliekama lėkštė, per daug pagaminta maisto esamai šeimai ir t.t. ir t.t. galėjo lemti mirtį ar gyvybę.

Iš tiesų mūsų partizanams bei jų ryšininkams ir rėmėjams reikėjo būti ne tik drąsiems, bet ir nepaprastai gudriems, kad sugebėtų pergudrauti čekistus.

Beje, iš čekistų kareivių pasisakymų aiškėja prieštaraivimai tarp jų ir čekistų operatyvininkų (tų nesutarimų galima aptikti ir kituose dokumentuose). Pagal instrukcijas kiekvieną didesnę kareivių grupę turėdavo lydėti ir operatyvininkas. Žygių metu operatyvininkai dažniausiai keisdavosi, o kareiviai ir savaites trukusios operacijos metu būdavo tie patys. Be to, operatyvininkai kareivius gainiodavo nurodinėdami, kur ir kada jiems išeiti į žygį (pasitaikydavo, kad grįžę iš vieno žygio, nespėję net pavalgyti, po 15 min. jau turėdavo būti pasirengę naujam). Kadangi tik kas 70–100 išpuolis duodavo rezultatų, t.y. kareiviai susidurdavo su partizanais, tai kareiviai operatyvininkus laikė savo gainiojimo priežastimi. Jie turėjo operatyvininkams įvairių priekaištų: ir kad šie į žygį eidami nepasiima maisto, o pavalgyti užėina pas žmones, kartu užsiveda ir kareivius ir taip juos tvirkina, kad operatyvininkai kalba „ištisu matu“, kad tik imituoja turį informatorių, o žygio metu jokios papildomos informacijos negauna ir t.t. Ta kareivių ir operatyvininkų priešprieša truko visą partizaninio karo laikotarpį. Vieni teigė, kad operatyvininkai teikia mažai žinių apie partizanus, o kiti – kad teikiamas žinias kareiviai blogai panaudoja, nesugeba nušauti partizanų.

Kokias klaidas čekistai darė karo su partizanais metu? Pirmiausia jie neįvertino mūsų žmonių patriotinio nusiteikimo. Antra, neįvertino partizaninio karo specifikos, ypač tokio karo, kurio metu besipriešinančius remia dauguma tautos. Čekistų vadai manė, kad metę dideles pajėgas sugebės pasiekti pergalę tarsis atvirame fronte, todėl visą laiką kariuomenei ir operatyvininkams kėlė

neįgyvendinamas užduotis. L. Berija 1945 m. gegužės mėn. Lietuvoje veikusiems čekistams iškėlė fantastinį tikslą: sutriuškinti ginkluotąjį pasipriešinimą per „dvi tris savaites“³⁷. Vėliau daug kartų buvo kartojami įvairaus rango SSRS MVD ir MGB vadų panašūs nurodymai, tiesa, atsargesne forma (kaip kad MVD ministras S. Kruglovas 1947 m. sausio mėn.: tą mėnesį „smogti ryžtingą smūgį banditiniam nacionalistiniam pagrindžiui“). Tie nurodymai paprastai būdavo susiję su metų laikais – arba kai partizanų veiklą sukaustydavo sniegas, arba kai jie, sniegui atitirpus, pradėdavo aktyviau veikti ir labiau atsiskleisdavo. Taip beprotiškai skubinami, čekistai nesugebėjo pasirinkti veiksmingų priemonių ir dažniausiai griebdavosi teroro. Tačiau dėl teroro poveikio jie apsiriko. 1944–1945 m. ypač žiauriai siautėdami manė ne tik partizanus išžudyti, bet ir visą tautą priblokšti iš išgąščio. Tačiau, kaip parodė tolesnė pasipriešinimo eiga, teroras stipresnes asmenybes kaip tik paskatino priešintis, gintis patiems ir ginti savo artimuosius.

Čekistai klydo metodologiškai, nustatinėdami partizanų vadovybę, pasipriešinimo šaknis. Pagal komunistinį-čekistinį sustabarėjusį mąstymą, žmones prieš sovietus visuomet turi suburti kokia nors organizuojanti asmenybė ar organizacija. Todėl jie visuose savo raštuose nurodydavo pirmiausia ieškoti vadovaujančio pagrindžio, o jau po to – partizanų būrių. Čekistai negalėjo suprasti, kad tiek komunistinės idėjos, tiek imperinės Rusijos užmačios yra nepriimtinos tūkstančiams žmonių ir kad net ir ne itin raštingi kaimo vyrai gali imtis ginklų niekieno neraginami.

Kaip ir visos diktatūrinės valstybės, sovietai visiškai nevertino žmonių, taip pat savo karių. Pergalės Antrajame pasauliniame kare buvo pasiektos didžiulėmis aukomis. Taip jie elgėsi ir Lietuvoje – metė prieš partizanus gausią kariuomenę, kuri tarsi savaime turėjo juos sutriuškinti. Čekistų vadai apsimetinėjo, kad jiems viskas žinoma, ir ka-

riuomenei siuntinėjo bendriausius nurodymus. Tuo tarpu karius, tiesiogiai dalyvaujančius kovose ir turinčius didžiulę patirtį, kaip naudoti smulkias taktines gudrybes, kurios dažniausiai ir lemia sėkmę, į patirties pasikeitimo pasitarimus pirmą kartą sukviėtė tik 1950 m. rudenį.

Kiek Lietuvoje žuvo čekistų kareivių? Tikras skaičius nežinomas, ko gero, jie saviškių nuostolių ir nėra tiksliai suskaičiavę, ypač 1944–1945 m. Be to, galima abejoti, ar jie savo nuostolius norėjo tiksliai suskaičiuoti. Štai kad ir Kalniškės mūšis. Pasak čekistų, tame 1945 m. gegužės 17 d. Simno valsčiuje įvykusiame mūšyje su apie 100 gerai įsitvirtinusių partizanų, vadovaujamų lttn. Jono Neifelto-Lakūno, per pusdienį žuvo 62 partizanai ir tik keturi 220-ojo pasienio pulko kariai. Tuo tarpu mūšio liudininkai teigia, kad jie matė šimtus čekistų lavonų.

Iš čekistų dokumentų yra žinomi tokie jų nuostoliai: 1945 m. žuvo 138 NKVD ir NKGB bendradarbiai, 393 NKVD kariuomenės karininkai ir kareiviai, 615 vadinamojo sovietinio partinio aktyvo veikėjų ir 1630 „kitų piliečių“³⁸, kurių dalis, matyt, buvo stribai, kita dalis – agentai. 1944 m., čekistų duomenimis, žuvo 53 NKVD–NKGB darbuotojai, 38 NKVD kariuomenės karininkai ir 64 kareiviai³⁹. Įdomu, kad latvių profesorius H. Struodas (*Strods*) knygoje „Latvijos tautinis partizanų karas 1944–1956 m.“ skelbia tokius iš Maskvos archyvų paimtus duomenis apie 1945 m. trijose Baltijos šalyse žuvusius įvairių tipų „raudonuosius“: čekistų – 176, jų kariuomenės – 278, aktyvistų – 1311, sovietų valdžios rėmėjų – 2211⁴⁰. Vadinas, vien Lietuvoje etatinių saugumiečių žuvo daugiau negu visame Pabaltijyje. Nemažą painiavą sukelia tai, kad čekistai savo nuostolius skaičiavo dvejopai: nuostoliai, patirti puolant partizanus, ir nuostoliai, patirti partizanams puolant. Gal todėl ir atsiradavo tokių pranešimų kaip Vetrovo ir politinio skyriaus viršininko Gerasimenkos 1948 m. gruodžio 23 d. pasirašyta ataskaita⁴¹, kurioje rašoma, jog per tris mėnesius žuvo 20 ka-

rių, iš jų spalio mėnesį – septyni. Tačiau toliau ataskaitoje rašoma, kad spalio mėnesį dėl per didelio patiklumo, užvažiuavę ant partizanų minos, žuvo 17 karių, tarp jų 2 karininkai (tai įvyko spalio 27 d. 4 km nuo Onušio). Taigi tokia aritmetika.

1948 m. spalio 14 d. Sniečkui rašytoje ataskaitoje 4-osios ŠD vadovybė rašė, kad iki to laiko Lietuvoje buvo žuvę 441 tos divizijos karys, 610 buvo sužeisti⁴². Beje, suabejoti galima ir dėl čekistų pateikiamų žuvusių

stribų skaičiaus. Pasak jų, pokario kovose žuvo apie 2 tūkst. stribų. Mano paskaičiavimu, jų galėjo žūti mažiausiai trečdaliu daugiau. Visiškai neaišku, kiek žuvo milicininkų. Taigi tai, už ką buvo galima gauti premijas ir paaugštinimus – mūsų žuvusius ir gyvus paimitus partizanus, jų ryšininkus ir rėmėjus, pogrindininkus – čekistai daugmaž suskaičiavo, o tai, už ką nepagirdavo – savus žuvusius karius ir kolaborantus – skaičiuodavo tik apytiksliai.

Nuorodos

¹ Kęstutis K. Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Vilnius, 1990, p. 107–118.

² *Šiaurės Atėnai*, 1997 m. rugpjūčio 22 d., Nr. 32, p. 5.

³ Vidaus reikalų ministerijos archyvas (toliau – VRMA), f. 18, ap. 1, b. 14, l. 2.

⁴ Ibid., f. 141, ap. 1, b. 41, l. 187.

⁵ *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais: Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1996, p. 55.

⁶ VRMA, f. 18, ap. 1, b. 117, l. 1.

⁷ *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas [...]*, p. 296.

⁸ VRMA, f. 18, ap. 1, b. 14, l. 34.

⁹ Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 1, ap. 10, b. 701, l. 49.

¹⁰ VRMA, f. 18, ap. 2, b. 78, l. 52.

¹¹ Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas (toliau – LVOA), f. 1771, ap. 7, b. 91, l. 28.

¹² E. Grunskis, „Vetrovo divizijoje“, *Pasaulis*, 1990, Nr. 23.

¹³ VRMA, f. 141, ap. 1, b. 52, l. 1.

¹⁴ Ibid., l. 32.

¹⁵ Ibid., l. 15.

¹⁶ Ibid., f. 141, ap. 1, b. 81, l. 10.

¹⁷ Ibid., l. 59.

¹⁸ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996, p. 247–248.

¹⁹ VRMA, f. 18, ap. 1, b. 14, l. 13–14.

²⁰ LYA, f. 1, ap. 3, b. 814, l. 15.

²¹ Ibid., ap. 18, b. 39, l. 164–165.

²² VRMA, f. 141, ap. 1, b. 71, l. 270.

²³ Ibid., f. 142, ap. 1, b. 4, l. 17.

²⁴ *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas [...]*, p. 40.

²⁵ LVOA, f. 1771, ap. 11, b. 216, l. 1–2.

²⁶ VRMA, f. 141, ap. 1, b. 71, l. 281.

²⁷ LYA, f. 1, ap. 18, b. 6.

²⁸ VRMA, f. 142, ap. 1, b. 2, l. 96.

²⁹ *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas [...]*, p. 51.

³⁰ LYA, f. 1, ap. 3, b. 4/168, l. 12–22.

³¹ LYA, f. 1, ap. 3, b. 4/91, l. 94–97; ap. 3, b. 41/169, l. 5, 56, 146.

³² A. Anušauskas, op. cit., p. 432.

³³ VRMA, f. 141, ap. 1, b. 71, l. 158.

³⁴ LYA, f. 1, ap. 3, b. 829, t. 1, l. 157.

³⁵ Ibid., b. 867, l. 185–228.

³⁶ Ibid., l. 135–145.

³⁷ *Laisvės kovų archyvas*, 1994, Nr. 11, p. 103.

³⁸ VRMA, f. 142, ap. 1, b. 2, l. 97.

³⁹ LYA, f. 1, ap., b. 703, l. 47–48.

⁴⁰ H. Strods, *Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956*, Rīga, 1996, p. 487.

⁴¹ LVOA, f. 1771, ap. 11, b. 282, l. 15–20.

⁴² Ibid., f. 1771, ap. 52, b. 5, l. 50.

Juozas Starkauskas

SOVIET HOME ARMY, ITS STRATEGY AND TACTICS IN 1944–1953

Summary

In 1944–1945 Lithuania was devastated by eleven of NKVD army rear defence regiments of four fronts, 7 frontier platoons, 4–5 infantry regiments and 3–4 special NKVD regiments. The enemy did not take into account the patriotism of the people of Lithuania and the specifics of guerrilla war, especially when the war is supported by the majority of the population. KGB made methodological mistakes in tracing the leaders of partisans and the roots of resistance. The inert communist – KGB way of thinking reasoned that people

against the Soviets should be rallied round either by a personality or by some organisation. That is why in their instruction they directed to look for leaders of the underground first, and only then for partisan detachments. About a hundred different platoons were sent to the forests of Lithuania to fight partisans every day and per year the number of such platoons per year totalled 44–65 thousand platoons. The number of platoons fighting against partisans was 45–65 thousand per year.